

ISSN:2588-3291

دوفصل نامه علمی-پژوهشی عصر آدینه
ویژه هنر موعود
سال پانزدهم- شماره سی و ششم
پاییز و زمستان ۱۴۰۱

بازخوانی نقوش و آرایه‌های معماری شهر تاریخی ماسوله برمبنای مفاهیم و شاخصه‌های انتظار، منجی و مهدویت^{*۱}

^۲ سعید حسن پور لمر

^۳ احد نژاد ابراهیمی

^۴ حسن ستاری ساربانقلی

^۵ علی وند شعاری

چکیده

مفاهیم و شاخصه‌های مرتبط با مقوله انتظار، منجی و مهدویت در جای جای هنر اسلامی و شیعی این مرز و بوم جلوه‌گری داشته است. هدف این پژوهش بازخوانی نقوش و آرایه‌های معماری شهر تاریخی ماسوله براساس معانی و مفاهیم و شاخصه‌های انتظار، منجی و مهدویت بوده است. روش تحقیق با بهره‌گیری همزمان از شیوه‌های توصیفی و توصیفی - تحلیل با ابزار مطالعات کتابخانه‌ای در بخش مبانی نظری مطالعاتی و همچنین شیوه مطالعات میدانی و حضور عینی در فضا سازی های هنری مرتبط در روندی پیمایشی بوده است. مطالعه عینی براساس نقوش و آرایه‌های معماری شهر تاریخی ماسوله صورت گرفته است. نتایج حاصل از این پژوهش بازخوانی مفاهیم و شاخصه‌های نمادین مرتبط با مقوله

۱. مقاله مستخرج از رساله دکتری تخصصی نگارنده اول سعید حسن پور لمر با عنوان «گونه‌شناسی نقوش و تزئینات معماری شهر تاریخی ماسوله» است که در دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز با نظارت اساتید راهنما دکتر حسن ستاری ساربانقلی و دکتر احد نژاد ابراهیمی و استاد مشاور احد وند شعاری، در حال انجام است.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۵/۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۷/۱۷

۲. دانشجوی دکتری تخصصی گروه معماری واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی تبریز، ایران (stu.saeidhasanpourlumer@iaut.ac.ir).

۳. استاد گروه معماری، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir).

۴. دانشیار گروه معماری و شهرسازی واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی تبریز، ایران (نویسنده مسئول) (sattari@iaut.ac.ir).

۵. دانشیار گروه فرش دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (a.vandshoari@tabriziau.ac.ir).

انتظار و منجی و مهدویت در نقوش، گره‌چینی‌ها، اعداد، اشکال هندسی، اشکال گیاهی، خطوط، گچبری‌ها، نقوش حجاری، نقوش کاشی‌کاری‌ها، آرایه‌های معماری شهرتاریخی ماسوله، بوده است. دستاوردهای حاصل از این تحقیق می‌تواند در بازخوانی و فهم و قرائت نقوش و آرایه‌های معماری اسلامی ایران و هنر شیعی براساس دانش‌های میان رشته‌ای مرتبط با مقوله انتظار، منجی و مهدویت مفید باشد.

واژگان کلیدی

معماری شهرتاریخی ماسوله، انتظار، منجی، مهدویت، هنر اسلامی، هنر شیعی، نقوش معماری اسلامی.

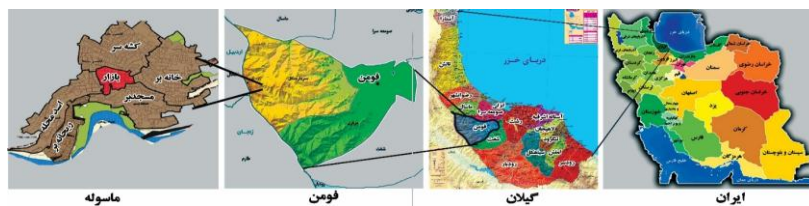
مقدمه

هنر معماری این مرز و بوم سرشار از معانی و مفاهیم پنهانی است که راز و رمزهای با بار هویتی دینی را در تجسم عینی کالبدی نقوش و تزئینات و آرایه‌های خود به معرض نمایش نهاده‌اند. برخی از این آثار معماری اسلامی ایران در گذر ایام دستخوش تغییر و تحولات گسترده‌ای شده و در مواردی حتی شکل و فرم تزئیناتی و نقوش نخستین با اصالت خود را نیز از دست داده است. برخی مکان‌های خاصی که به دلیل موقعیت سوق الجیشی و یا طرز قرارگیری خاص خود، به دور از دیگر مناطق و یا دارای چیدمان و شکل خاصی در بستر سایت بوده‌اند؛ توانسته‌اند تا حدود زیادی فرم و شکل نخستین الگوهای اولیه و موتیف‌ها و تزئینات و نقوش خود را حفظ کنند. یکی از فضاهایی که در بستر طرز قرارگیری خاص خود در سایت متناسب با اقلیم و بوم توانسته است بستر اولیه فرمی خود و نیز نقوش و تزئینات و آرایه‌های معماری با اصالت خود را حفظ کند؛ معماری فضاهای با هویت دینی در شهرتاریخی ماسوله می‌باشد. آثار معماری و نیز نقوش و آرایه‌های به کار رفته در شهرتاریخی ماسوله کار هنرمندان و معماران خلاق مسلمان ماسوله‌ای است با باراندیشه‌ای هویت اسلامی دینی و در بستری که برآمده از ریشه‌های با تفکر فرازمانی با نگاه دینی در حیطه تمدنی اسلامی است؛ توانسته است به طرز هوشمندانه و موفقیت‌آمیز نکاتی از هنردینی مبنعث از نگاه به مقوله انتظار و موعود و مهدویت را در جای جای تزئینات و نقوش معماری خود به نحوی آشکار و نهان جای دهد. برخی از پرسش‌هایی که در این مورد می‌تواند مورد انتظار باشد این است که طرز نمود و تجلی مفاهیم مرتبط با مقوله انتظار، منجی و مهدویت در نقوش و آرایه‌ها و نظام تزئیناتی معماری شهرتاریخی ماسوله چگونه بوده است؟ چه معانی و مفاهیمی از

مقوله انتظار به لحاظ نمادین مورد بهره‌گیری هنرمندان در بستر آرایه‌های معماری شهر تاریخی ماسوله بوده است؟ این طرز تلقی که با بیان نمادین و استفاده از زبان سمبلیک می‌توان معانی خاص مورد نظر خود را انتقال داد و توجه به این نکته که حقایق متعالی را می‌توان از طریق بیان سمبلیک و رمزگون قابل فهم و بیان و انتقال ساخت. استفاده از زبان رمزین امکان را به هنرمند می‌دهد که بتواند با شیوه‌های بیانی متعددی حقایق متعالی را بیان کند (دانش آرانی، ستاری ساربانقلی ۱۳۹۷). هنرمندان ماسوله به زیباترین شیوه بیانی کوشیده‌اند تا معانی و مفاهیمی منبعث از انتظار و مهدویت و منجی را در زبان معماری بیان کنند. این مقاله بازخوانی نقش و آرایه‌های معماری شهر تاریخی ماسوله را بر اساس مفاهیم و شاخصه‌های انتظار، منجی و مهدویت، مورد بررسی قرار می‌دهد.

شهر تاریخی ماسوله

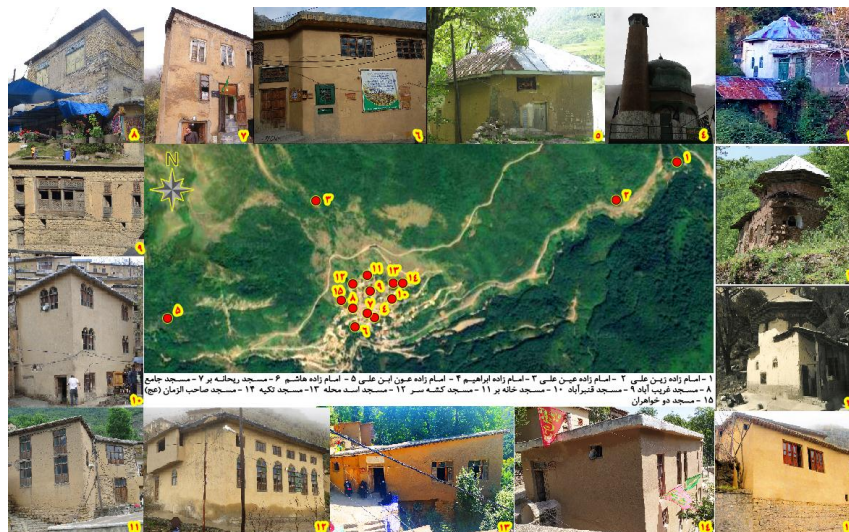
شهر تاریخی ماسوله در استان گیلان و در فاصله ۶۰ کیلومتری غرب شهرستان رشت (مرکز استان) با وسعتی برابر ۱۶ هکتار در منتهی‌الیه غرب رشته کوه‌های البرز (کوه‌های تالش)، در عرض جغرافیایی ۳۱° ۳۷' ۰۹" شمالی و طول جغرافیایی ۴۸° ۵۹' ۴۸" شرقی در ارتفاع ۱۰۵۰ متری از سطح دریای آزاد است. ماسوله منطقه‌ای است کوهستانی که در جنوب غربی فومن قرار گرفته و از شمال غربی به ماسال، از مغرب به خلخال، از جنوب به پشت کوه خمسه و از دیگر جهات به فومن محدود است (Mohammadi Limaie et al, 2014: 257; Nasehi et al, 2017:10).

شکل ۱: موقعیت جغرافیایی و نحوه قرارگیری محلات شهر تاریخی ماسوله. مأخذ: نگارندگان

معرفی ابنیه مورد بررسی شهر تاریخی ماسوله

در ادامه موقعیت قرارگیری در ادامه موقعیت جغرافیایی ابنیه مورد بررسی پژوهش حاضر ارائه می‌گردند.

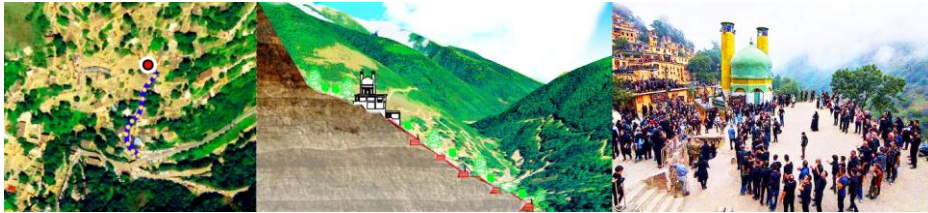

شکل ۲، جانمایی ابنیه مورد بررسی شهرتاریخی ماسوله. مأخذ: نگارندگان

وجوه نمادین منجی و انتظار در شکل گیری شهر ماسوله

اعتقاد به منجی و نجات بخشی در آخرالزمان یک عقیده عمومی و مشترک است و اختصاص به یک قوم و ملت و دین ندارد. این مفاهیم (منجی و نجات بخشی) از واژگانی است که در فرهنگ اغلب ادیان بزرگ، به ویژه ادیان ابراهیمی (اسلام، یهودیت، مسیحیت) از اهمیت ویژه ای برخوردار است. چراکه انسان از گذشته دور همواره نسبت به نجات خود دغدغه داشته است، این مسئله منحصر به نجات اخروی و معاد نبوده، بلکه سرانجام سعادت در این دنیا نیز از مسائل جدی آن بوده است (اصغری و همکاران، ۱۳۹۸ ش: ۱۱۷). اندیشه و باور مهدویت، از مهم ترین آموزه های دین مبین اسلام و در واقع، مهدویت، آینه ای تمام نما برای آینده ای حتمی، روشن، فراگیر، مطلوب و موعود در جهان است که پیروان تمامی ادیان با اندیشه موعود آخرالزمان، تاریخ زندگی بشر را هدفمند می بینند (بهروزی لک و باقرزاده، ۱۳۹۴ ش: ۲۷). از دیرباز ماسوله به شهر مساجد، بقاع متبرکه است و دارالمؤمنین اطلاق می گردید. هریک از محلات پنج گانه ماسوله غالباً دارای یک یا دو مسجد هستند که قدمت آنها متعلق به ادوار تاریخی صفویه، زندیه، قاجاریه، پهلوی و معاصر است. طی طریق روحانی و جسمانی، عبور از مسیرهای دشوار جهت نیل به سر مقصد کمال (خشنودی منجی و خداوند) یکی دیگر از

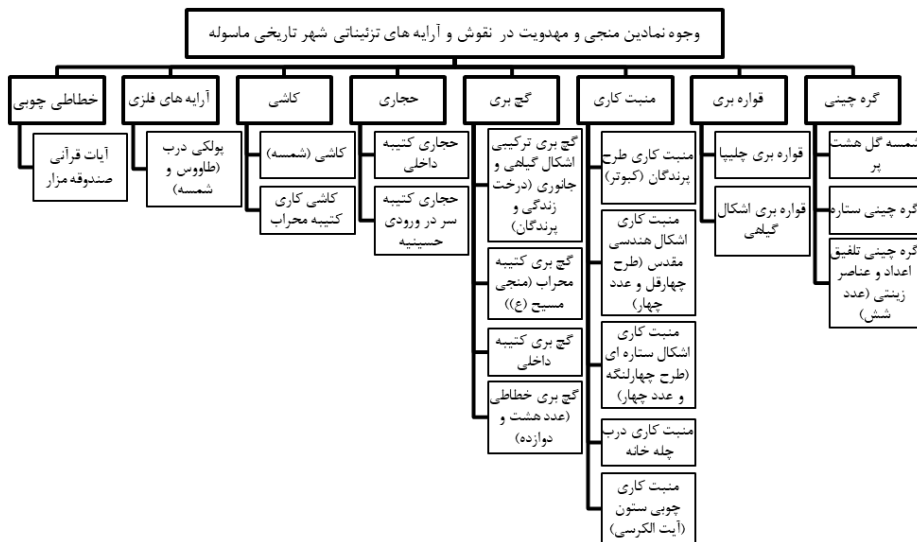
مفاهیمی است که همواره در طراحی اماکن مذهبی ماسوله مورد اهمیت بوده‌اند و غالباً ابنیه مذهبی ماسوله در رفیع‌ترین جایگاه از منظر ارتفاع و چشم‌انداز در شهر تاریخی مورد توجه بوده‌اند.

شکل ۳: ساختار نمادین طی طریق و انتظار شهر تاریخی ماسوله. مأخذ: نگارندگان

وجوه نمادین منجی و مهدویت در نقوش و آرایه‌های تزئیناتی شهر تاریخی ماسوله

در بازخوانی نمادین منجی و مهدویت در نقوش و آرایه‌های تزئیناتی شهر تاریخی ماسوله می‌توان تقسیمات هشت‌گانه موجود در نمودار ۱ را به تفکیک مورد بررسی قرارداد. در ادامه به تفسیر منجی و مهدویت در آرایه‌های ماسوله پرداخته خواهند شد.

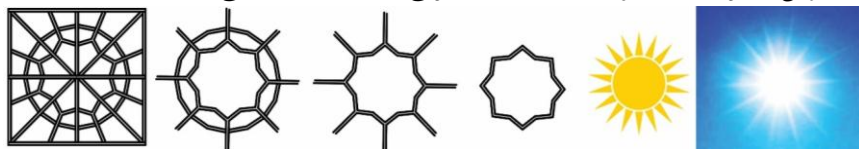

نمودار ۱: وجوه نمادین منجی و مهدویت در نقوش و آرایه‌های تزئیناتی شهر تاریخی ماسوله. مأخذ: نگارندگان

وجوه نمادین منجی در نقوش گره چینی ماسوله

گره چینی شمسه (گل هشت پر)

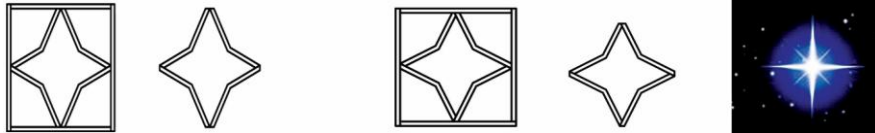
در حدیثی که از امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف نقل شده، آمده است که حضرت می فرمایند: «أما وجه الأتيفاع بي في غيبتي فكالاتيفاع بالشمس إذا غيبت ها عن الأَبصار السحاب» (مجلسی، ۱۳۶۱ ش: ج ۵۳، ۱۸۱) اما چگونگی استفاده از من در غیبتم، همانند استفاده از خورشید است هنگامی که ابرها آن را از دیدگان پنهان نگاه دارد. حضرت وجود خویش را به خورشید تشبیه کرده است. همان گونه که خورشید، منشأ حیات موجودات و مایه گرمی و حرارت و نور و حرکت و... است و با نبود آن، حیات و زندگانی از موجودات رخت برمی بندد، حیات معنوی جامعه، از وجود امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و بقای آن نیز به بقای وجود آن حضرت وابسته است. بررسی نقوش آرایه های تزئیناتی ماسوله نشان دهنده وجود پرتکرار شمسه، که در روایات متعددی اشاره به حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف دارند. در روایات اسلامی وارد شده است که امامان معصوم عليهم السلام اهداف نهایی ایجاد مخلوقات هستند. شمسه و ستارگان از زیباترین اشکال هندسی هستند که جهت بیان مفاهیم اسلامی و عرفانی در هنر اسلامی به کار گرفته شده اند. نور و روشنایی در دین مبین اسلام صفاتی از خداوند با صفاتی همچون تفسیر می گردند و به کارگیری اشکال و اجرام هندسی تمثیلی از نور و حضور خداوند در آثار هنری است که غالباً این گونه از اشکال در مرکز و بلندترین نقطه از بنا منقش می گردند. همچنین شمسه در هنر اسلامی نمادی از وحدت، تمثیلی از پیامبر صلى الله عليه وآله، بیانگر مفهوم کثرت در وحدت و وحدت در کثرت است (ستاری ساربانقلی و حسن پور لمر، ۱۳۹۳ ش: ۶۴؛ حسینی، ۱۳۹۰ ش: ۱۰-۱۱). همان گونه که نتایج نشان می دهند طرح شمسه هشت مربع با ۱۰۸ تکرار غالب ترین الگو در میان تزئینات ابنیه مسکونی، تجاری و مذهبی است.

شکل ۴: نحوه شکل گیری نمادین الگوی گره چینی شمسه هشت مربع در تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

گره چینی ستاره

در احادیث و روایات عصر ظهور، دیده شدن ستاره‌ای دنباله‌دار در آسمان، مکرر ذکر شده است. ظهور این ستاره دنباله‌دار در ادیان دیگر نیز آمده و نشانه‌ای برای آخرالزمان است. طارق، ستاره دنباله‌داری است که طلوع آن عذابی برای کافران و بشارتی برای منتظران و مؤمنان بوده و از آن به صیحه تعبیر شده است (حلی، ۱۳۸۵ ش: ۳۶). طرح گره چینی هشت چهارلنگه در زمینه مربع و گره چهارلنگه در زمینه مربع مستطیل از دیگر نقوش پرتکراری هستند که دارای ساختار هندسی ستاره چهارپر هستند که در غالب زمینه‌های مربع و مستطیلی به کار گرفته شده‌اند. همان گونه که اشاره گردید؛ نقوش ستارگان مظهري از خداوند در شب ایمان است تا مؤمنان را از شرت تمام موانعی که بر سر راه رسیدن خداوند است حفظ گردانند (حسینی و فراشی ابرقویی، ۱۳۹۳ ش: ۳۵-۳۶). مربع شکلی ایستا و با ثبات است مربع مصداق صوری عدد چهار از کامل ترین ارقام است، عدد کمال الهی و تکمیل تجلی است. مربع در هنر و معماری اسلامی مظهر زمین است. در واقع طرح گره هشت چهارلنگه در زمینه مربع نمادی از گردش زمین و عالم خاکی حول ستاره‌ای است که مظهر نور الهی است.

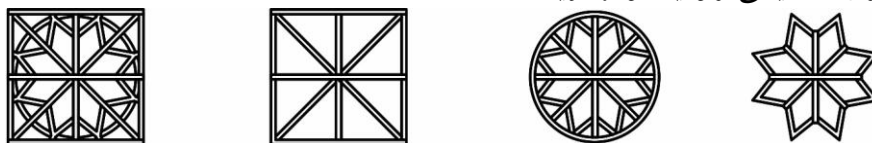

شکل ۵: نحوه شکل گیری الگوی گره چینی هشت چهارلنگه در زمینه مربع و گره چهارلنگه در زمینه مربع مستطیل در تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

گره چینی تلفیق اعداد و عناصر زینتی (عدد شش و دوازده)

وجوه نمادین عدد شش مرتبط با منجی: عدد شش نصف عدد دوازده است. از سویی دیگر، عدد ۶ متعلق به حرف (و) است که در دسته حروف هوایی یا آسمانی است. پروردگار عالم تمام عوالم را در ۶ روز خلق کرد. انسان در قیر ۶ صورت دارد. انسان در ۶ مرحله خلق و طی عوالم می‌کند تا قیامت، اول صلب پدر، دوم رحم مادر، سوم عالم دنیا، که حدود ۱۸۰۰۰ منزل است، چهارم عالم قبر، پنجم عالم برزخ و ششم عالم قیامت. عدد شش چون با کمال و اکمال رابطه دارد و کمال دین در نعمت ولایت است و نهایت ولایت و ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف نیز حضرت آقا امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف است. از سویی چون شش با تمام

جهان مرتبط است، یعنی احاطه کامل بر مکان دارد و این امر از صفات حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف است (دانش آرانی و ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۷ ش: ۲۶-۲۷). گره شش دوازده الماس تراش گونه دیگر از تزئینات گره چینی ماسوله است که بر مبنای دو عدد ۶، ۱۲ و طرح هندسی الماس شکل گرفته است. عدد ۱۲ در گره چینی شش دوازده الماس تراش دارای مفاهیم متعددی است. عدد ۱۲ ریشه قرآنی و روایی دارد. حضرت موسی علیه السلام با زدن عصا به سنگ، ۱۲ چشمه برای طوایف دوازده گانه بنی اسرائیل جاری ساخت. حواریون حضرت عیسی علیه السلام نیز دوازده نفر بوده‌اند، جانشینان پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نیز ۱۲ نفر هستند. عدد ۱۲ در متون اسلامی اشاره به حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف دارد. «از ما دوازده مهدی است: اولین آنها امیرالمؤمنین، علی بن ابی طالب علیه السلام و آخرین آن‌ها نهمین فرزند از نسل من است و او امام قائم بالحق است» (صدوق، ۱۳۹۵ ق: ج ۱، ۳۱۷، ح ۳). به طور کلی ساختار هندسی و عددی گره چینی شش دوازده الماس تراش دارای مفاهیمی از ولایت و مهدویت است.

شکل ۶: نحوه شکل‌گیری الگوی گره چینی شش دوازده الماس تراش تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

وجوه نمادین منجی در نقوش قواره بری ماسوله

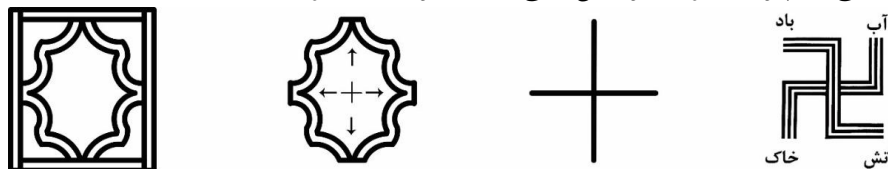
قواره بری چلیپا (صلیب و منجی عیسی مسیح علیه السلام)

این نکته در گام نخست لازم به ذکر است که به نص صریح قرآنی^۱ حضرت عیسی مسیح علیه السلام به صلیب کشیده نشده است و این امر مشتبه شده است. جریان موسوم به

۱. در نص صریح قرآن کریم در سوره نساء آیه‌های ۱۵۷-۱۵۸ به صراحت ذکر شده است: «وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا» و گفته‌اند ایشان که: «ما مسیح، عیسی بن مریم، پیامبر خدا را کشتیم»، و حال آن‌که آنان او را نکشتند و مصلوبش نکردند، لیکن امر بر آنان مشتبه شد؛ و کسانی که درباره او اختلاف کردند، قطعاً در مورد آن دچار شک شده‌اند و هیچ علمی بدان ندارند، جز آن‌که از گمان پیروی می‌کنند، و یقیناً او را نکشتند «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا» بلکه خدا او را به سوی خود بالا برد، و پیوسته خدا مقتدر و کارش از روی حکمت است.

تصلیب حضرت عیسی علیه السلام در سال‌های ۳۰ تا ۳۳ پس از میلاد رخ داده است. فهم اشتباه به صلیب کشیده شدن حضرت عیسی علیه السلام در هر چهار انجیل نوشته شده است. به هر حال این اشتباه تاریخی سبب شده است صلیب جزو نمادهای عمده دین مسیحی درآید. از دیرباز تاکنون تعاملات بسیار فراوانی میان هنر و ادیان مختلف بوده است و نقطه تعالی، اوج و شکوه آن را می‌توان در مساجد و کلیساها مشاهده کرد. طرح چلیپا در ایران باستان با نام گردونه مهر که نشانی از چهارعنصر اصلی؛ آب، باد، خاک و آتش بوده است اطلاق می‌گردید. چلیپا در ادیان متعددی مظهر؛ دوستی، خورشید، الهه آب، باروری، پرواز، زندگی، نشان مذهبی، روشنایی، نیروی الهی و... است (کشتگر، ۱۳۹۱ش: ۶۳-۷۱). قواره‌بری چلیپا از جمله طرح‌های پرتکراری است که غالباً در ابنیه مذهبی همچون امامزاده عون ابن علی علیه السلام ماسوله به کار گرفته شده است.

شکل ۷: نحوه شکل‌گیری الگوی قواره‌بری چلیپا تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

قواره‌بری اشکال گیاهی (گل لاله، درخت سرو، گل نیلوفر آبی)

اشکال گیاهی گل لاله درخت سرو و گل نیلوفر دارای مفاهیم بسیار ارزشمندی هستند. طرح گل‌ها، غالباً به صورت‌های گل لاله هشت‌پر، دوازده پر و گل نیلوفر هستند. گل لاله نمادی از چهره گلگون معشوق نمادی از خون شهیدان و گل هشت‌پر نمادی است از گل نیلوفر آبی هشت‌پر، در باورهای اساطیری هشت گلبرگ نیلوفر آبی نشانه‌ای است از؛ هشت جهت وجود هستی، باروری، کامیابی، قدرت حاصل خیزی زمین، صلح جهانی، زیبایی، تندرستی، مظهر عشق، ریاضت و عبادت، روشنایی و خورشید (حسنوند و شمیم، ۱۳۹۳ش: ۳۶). طرح درختان تزئینات به صورت سرو نشان هستند، درخت سرو نمادی است از؛ نامیرایی، مردان بزرگ، جاودانگی، عظمت، نیکی، آزادی و آزادگی (آل ابراهیم دهکردی، ۱۳۹۵ش: ۱۰۵). گیاهان اسطوره‌ای از دیگر اشکال گیاهی پرتکرار در ابنیه ماسوله هستند طرح بته جقه، نقش سرو خمیده (نشانه فروتنی) که نشانه ایران و ایرانیان است. بته جقه در حقیقت زیباترین تقسیم مساوی از دایره است و

نمادی از چهارفصل، چهار طبع و... است غالباً آن را به شکل میوه، درخت کاج، بادام، خمیدگی سرو، قطره باران و... می دانند، که همان طرح دایره است (روهینا و احمدپناه، ۱۳۹۷ش: ۲۶). به طور کلی تلفیق اشکال گیاهی قواره بری اشاره به حق طلبی و شهادت (گل لاله)، اقتدار و صلابت (درخت سرو) و گل نیلوفر آبی اشاره به پاکی و در جستجوی نور حقیقت توسط حضرت آقا مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در تزئینات ماسوله دارد.

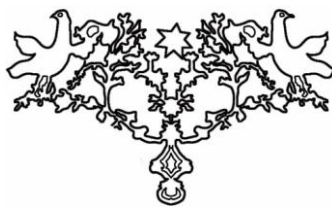

شکل ۸: نحوه شکل‌گیری الگوهای قواره بری؛ گل لاله، سرو نشان، شاخ و برگ، گل هشت‌پرو بته جقه تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

وجوه نمادین منجی در نقوش منبت کاری ماسوله

منبت کاری طرح پرندگان (کبوتر)

یکی از اتفاقات دلربای آینده که در (مجلسی، ۱۳۶۱ش: ج ۵۲، ۳۶۹، ح ۱۵۶؛ کلینی، ۱۳۶۹ش: ج ۴، ۱۸۴؛ مجلسی، ۱۳۶۱ش: ج ۵۲، ۳۴۱، ح ۹۱) نقل شده است، تصویر هنگامه ظهور در مکه مکرمه است. بقیة الله عجل الله تعالی فرجه الشریف در جمع ۳۱۳ نفر تربیت شدگان برگزیده تشریف دارند! ناگاه کبوتری سفید زیبایی (حضرت جبرئیل) جمع منتظران می‌پیوندد و با مهدی موعود بیعت می‌کند! و پس از کبوتر سپید، ۳۱۳ نفر نیز بیعت می‌کنند... کبوتر در متون ادبی نماد انسان در حالت‌های گوناگون است که به دنبال رهایی از قفس تن و رسیدن به سرمنزل مقصود است (هژیر کلالی، ۱۳۹۰ش: ۱۵). طرح کبوتر به همراه درخت زندگی بر روی درب امامزاده عون ابن علی علیه السلام به صورت منبت کاری منقش گردیده است. همان گونه که در تصویر نشان داده شده است، کبوترها بر روی درخت زندگی حول محور ستاره‌ای که استعاره‌ای از نور خداوند و حضرت موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف است قرار گرفته‌اند.

شکل ۹: نحوه شکل‌گیری الگوی منبت کاری طرح پرندۀ تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

منبت کاری اشکال هندسی مقدس (طرح چهارقل، عدد چهار)

عدد چهار یکی دیگر از اعداد مقدس در متون اسلامی است. نُوَاب اَرْبَعَه، به چهار نماینده یا نایب خاص امام مهدی عَلَيْهِ السَّلَام در دوران غیبت صغرا گفته می‌شوند که رابط میان شیعیان و امام بودند: عثمان بن سعید، محمد بن عثمان، حسین بن روح و علی بن محمد سَمُرَى. نواب اربعه از اصحاب با سابقه و مورد اعتماد امامان بودند که یکی پس از دیگری از طرف امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام و با معرفی نایب پیش از خود شناخته می‌شوند. این چهار نفر به مدت هفتاد سال، نیابت امام را عهده‌دار بودند و با داشتن وکلایی در دورترین شهرهای اسلامی، پیام‌ها و خواسته‌های شیعیان را به امام و پاسخ‌های امام را به آنان می‌رساندند. از دیگر وظایف نایبان خاص، این بود که تردیدها را درباره حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام از بین ببرند و محل زندگی امام و مشخصات او را پنهان دارند (احمدی، ۱۳۹۰ش: ۳۳). منبت کاری بازوبندی مربع چهارقل که نمادی از زمین و طرح چهارقل که نمادی از چهار جهت اصلی، چهار عنصر طبیعی است تفسیر می‌گردند. هنرمندان اسلامی از تلفیق مربع و دایره جهت تبیین مفهومی نماد خانه خداوند و در سایر ادیان نیز از ماندالا که به صورت دایره‌ای است که یک مربع را محصور می‌کند؛ ترکیب چنین اشکالی نماد مرکزی از الگوی هستی و نظامی است که برمبنای تجسم مکاشفه‌ای استوار است (توچی، ۱۳۸۸ش: ۲۵).

شکل ۱۰: کعبه خانه خداوند، نحوه شکل‌گیری الگوی منبت کاری بازوبندی مربع - چهارقل تزئینات معماری ماسوله و ماندالا. مأخذ: نگارندگان

منبت کاری اشکال ستاره‌ای (طرح چهارلنگه و عدد چهار)

اشکال آسمانی از جمله نقوش پرتکرار در تزئینات معماری ماسوله هستند. طرح منبت کاری چهارلنگه در زمینه دایره دارای ساختار دو مرحله‌ای دایره که نمادی از هستی و بخش مرکزی ستاره‌ای است که نمادی از نور الهی و مهدویت است. بی‌تردید شباهتی نمادین به آیه ۳۵ سوره نور ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا

شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يَضِيءُ ۚ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُّورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ ۚ. خدا نور آسمان‌ها و زمین است. مثل نور او چون چراغدان است که در آن چراغی و آن چراغ در شیشه‌ای است. آن شیشه گویی اختری درخشان است که از درخت خجسته زیتونی که نه شرقی است و نه غربی، افروخته می‌شود. نزدیک است که روغنش - هرچند بدان آتشی نرسیده باشد - روشنی بخشد. روشنی بر روی روشنی است. خدا هر که را بخواهد با نور خویش هدایت می‌کند. در روایتی از امام علی عَلَيْهِ السَّلَامُ، «يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ» به حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَامُ وَوَجْهَهُ الشَّرِيفُ تفسیر شده است (بحرانی، ۱۴۲۷ق: ۱۵۹). الگوی منبت کاری چهارلنگه در زمینه دایره بر جداره تیرافقی موجود در مسجد صاحب‌الزمان عَلَيْهِ السَّلَامُ وَوَجْهَهُ الشَّرِيفُ ماسوله نقش بسته است.

شکل ۱۱: نحوه شکل‌گیری الگوی منبت کاری چهارلنگه در زمینه دایره تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

منبت کاری خطاطی درب

همان‌گونه که در شکل نشان داده شده است، درب‌های چله‌خانه قدیمی و جدید امامزاده عون ابن علی عَلَيْهِ السَّلَامُ منقش به سلام و صلوات به نام مبارک امامان و حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَامُ وَوَجْهَهُ الشَّرِيفُ است و طرح گل نیلوفرآبی نیز نمادی و گواه پاکی منجی دارد. گل نیلوفر آبی نمادی از پاکی پرستش قلبی و ایمان است. نکته‌ای که باید به آن اشاره گردد به کارگیری نمادهای گیاهی مقدس که تمثیلی از بهشت، پاکی و پرستش قلبی در محراب مساجد که نقطه اتصال عالم خاکی به عالم ابدی است. گل نیلوفر به صورت نمادهای مختلف در زندگی جامعه‌ی ایران باستان به کار می‌رفته است. نیلوفر یعنی زمین عالم هستی؛ ماتریس شمسی؛ با طلوع خورشید باز و با غروب آن بسته می‌شود، که مظهر تجدید حیات شمسی است، بنابراین مظهر همه‌ی روشنفکری‌ها، آفرینش، باروری، تجدید حیات و بی‌مرگی است. کمال زیبایی نیز به شمار می‌رود... نیلوفر، نماد کمال است زیرا برگ‌ها، گل‌ها و میوه‌اش دایره‌ای شکل هستند. نیلوفر یعنی شکفتن معنوی زیرا ریشه‌هایش در لجن است و به سمت بالا می‌روید، از آب‌های تیره خارج می‌شود، و گل‌ها زیر خورشید و روشنایی آسمان رشد می‌کنند. ریشه‌اش مظهر ماندگاری، ساقه‌اش

بند ناف که انسان را به اصلش پیوند می‌دهد، گلش پرتوهای خورشید؛ غلاف دانه، باروری آفرینش است... نیلوفر نماد انسان فوق‌العاده یا تولد الهی است؛ که اشاره نمادین به موعود دارد، زیرا بدون هیچ ناپاکی از آب‌های گل‌آلود خارج می‌شود. ایزدان از نیلوفر بیرون می‌آیند یعنی جهان از عنصر آبی به وجود آمده است، نیلوفر مظهر خروج خورشید از آب‌های آشفستگی آغازین است (کوپر، ۱۳۸۶ ش: ۳۷۰-۳۷۱).

شکل ۱۲: منبت کاری درب چله‌خانه امامزاده عون ابن علی علیه السلام ماسوله. مأخذ: نگارندگان

منبت کاری چوبی ستون (آیه‌الکرسی)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند بافضیلت‌ترین آیه‌ای که بر من نازل شد آیه‌الکرسی است. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: در شب معراج دو لوح را دیدم، که در یک لوح سوره حمد و در لوح دیگر

کل قرآن قرار داشت که سه نورا از آن می‌درخشید. پس گفتم ای جبرئیل این نور چیست؟ جبرئیل در جواب گفت: آن سه نور؛ سوره توحید، سوره یاسین و دیگری آیه‌الکرسی است. پیامبر ﷺ فرمودند: در معراج و آسمان هفتم دیدم که ملائکه حجب سوره نور را می‌خوانند، خزان کرسی آیه‌الکرسی و حمله عرش سوره مؤمن را می‌خوانند. در متون متعدد اسلامی به جهت سلامت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف خواندن آیه‌الکرسی تأکید گردیده است. در متون دینی روایت گردیده است؛ قالت حکیمه: قرائت علی‌آمه نرجس وقت ولادته، التوحید و القدر و آیه‌الکرسی، فأجابنی من بطنها بقراءتی، ثم وضعتہ ساجداً إلى القبلة فأخذه أبوه وقال انطق بإذن الله، فتعوذ و سمي، ﴿وَأُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ* وَنُكِنِّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ﴾؛ حکیمه خاتون عمه امام حسن عسکری عجل الله تعالی فرجه الشريف می‌گوید؛ هنگام ولادت امام مهدی برای مادرش (نرجس) سوره‌های توحید، قدر و آیه‌الکرسی را قرائت نمودم و فرزند داخل رحم، پاسخ قرائت مرا داد. پس مادرش وضع حمل کرد درحالی‌که بچه در حال سجده و روبه قبله بود؛ پدرش (امام عسکری عجل الله تعالی فرجه الشريف) او را برداشت و به او گفت به اذن خداوند سخن بگو؛ حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف پس از «استعاذه» و «بسم الله»، این دو آیه را تلاوت نمود: ﴿وَأُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ* وَنُكِنِّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ﴾؛ و ما برآن هستیم که بر مستضعفان روی زمین نعمت دهیم و آنان را پیشوایان سازیم و وارثان گردانیم. و آنها را در آن سرزمین مکانت بخشیم و به فرعون و هامان و لشکریان شان چیزی را که از آن می‌ترسیدند نشان دهیم. آیه‌الکرسی ستون‌های قدیمی امامزاده عون ابن علی عجل الله تعالی فرجه الشريف بر روی ستون هشت ضلعی منقش گردیده است که عدد هشت اشاره به تعداد بهشت‌ها و تعداد فرشتگان حامل عرش، با جست‌وجودر منابع فلسفی عرفانی، به اشاره‌ای رمزگونه از این عدد می‌رسیم. آن‌جا که شیخ اشراق برای نخستین بار سخن از عالم مثال می‌زند و به آن عالم لقب "اقلیم هشتم" می‌دهد. با تجسم بخشیدن به هندسه عوالم و نسبت دادن عدد هشت در هنر و معماری به دیدگاه عالم واسط یا عالم مثال، دریچه‌ای شگرف از مبانی نظری و اعتقادی معماران مسلمان بر ما گشوده می‌گردند (وثوق‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷۵).

شکل ۱۳: تزئینات منبت کاری ستون امامزاده عون ابن علی علیه السلام ماسوله. مأخذ: نگارندگان

وجوه نمادین منجی در نقوش گچبری ماسوله

گچبری ترکیبی اشکال گیاهی و جانوری (درخت زندگی)

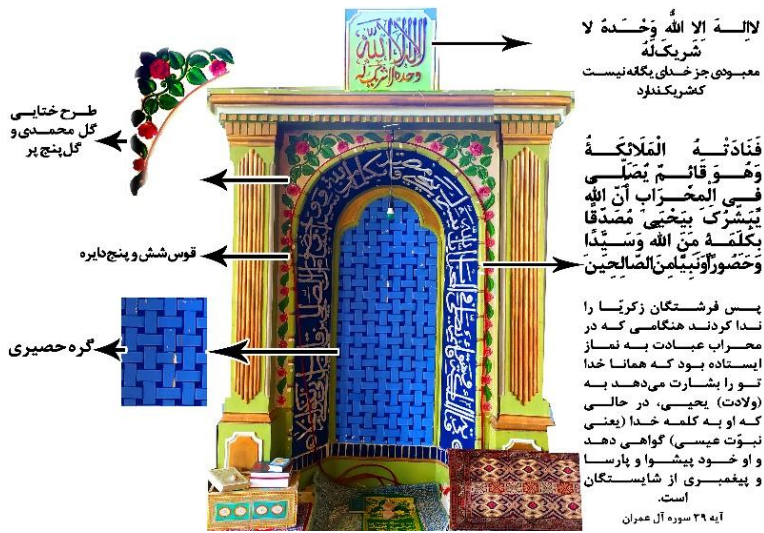
درخت زندگی از دیگر آثاری هنر معماری ماسوله است که اشاره به زندگی و منجی مسیح علیه السلام دارد. در مسیحت شرقی درخت زندگی که از آن در سفر پیدایش نام برده شده را استعاره‌ای از صلیب مسیحی می‌دانند؛ که تا زمان زایش و رستاخیز مسیح علیه السلام، انسان‌ها نمی‌توانند از آن بهره‌مند شوند (Shelley, 2009: 49). نقش تلفیقی درخت زندگی و هُدُهد از دیرباز در هنر مصر باستان و ادوار اسلامی نمادی از زندگی جاویدان و اشاره‌کننده به مراحل مختلفی زندگی انسانی، همچون؛ کودکی جوانی، بزرگسالی و بلوغ داشته است. هدهد نمادی است از پیک حضرت سلیمان علیه السلام، هادی و راهنما در منطق الطیر عطار نیشابوری، نماد تاج و تخت و سلطنت در مصر باستان است. به کارگیری نماد تلفیقی درخت زندگی و هدهد در جوار ضریح امامزاده عون ابن علی علیه السلام پیام‌آور زندگی، جهان رستاخیز و بازگشت همه به سوی خداوند است.

شکل ۱۴: طرح پرندگان و درخت زندگی تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

گچبری کتیبه محراب (منجی، حضرت عیسی مسیح علیه السلام)

یکی دیگر از آثار هنری ماسوله که اشاره به منجی دارد، محراب مسجد ریحانه بر است که در آن آیه ۳۹ سوره آل عمران نقش بسته است: «فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ». پس فرشتگان زکریا را ندا کردند هنگامی که در محراب عبادت به نماز ایستاده بود که همانا خدا تو را بشارت می دهد به (ولادت) یحیی، درحالی که او به کلمه خدا (یعنی نبوت حضرت عیسی علیه السلام) گواهی دهد و او خود پیشوا و پارسا و پیغمبری از شایستگان است.

شکل ۱۵: بشارت منجی حضرت عیسی مسیح علیه السلام در محراب مسجد ریحانه بر ماسوله. مأخذ: نگارندگان

گچبری کتیبه داخلی

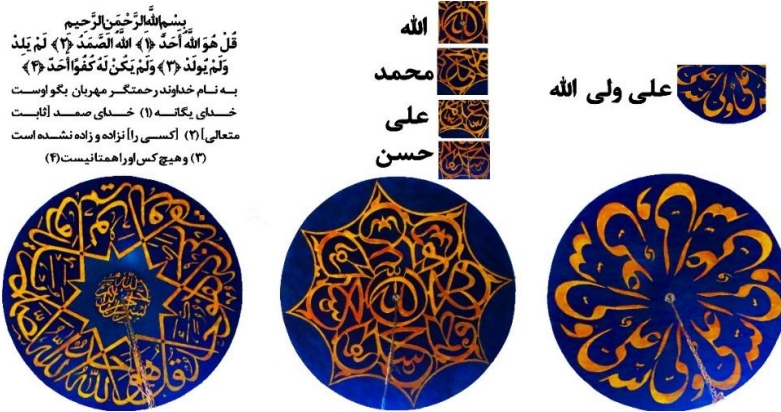
بخش دیگری از آرایه‌های تزئیناتی ماسوله که به منجی و مهدویت اشاره دارد، کتیبه گچبری داخلی مسجد اسدمحله ماسوله است. در روایتی از امام علی عَلَيْهِ السَّلَام نقل گردیده است که «يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ» به حضرت مهدی عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى وَرَجَعَهُ الشَّرِيفَ اشاره گردیده است.

شکل ۱۶: گچبری کتیبه داخلی مسجد اسدمحله ماسوله. مأخذ: نگارندگان

گچبری خطاطی (عدد هشت و عدد دوازده)

هشت به عربی، ثمن معنا می‌گردد. ثمن یعنی گرانها و پرقیمت، بسیار باارزش که شاید بتوان گفت که در دنیا این قیمت یافت نمی‌شود. چنانچه بهشت، دارای هشت درجه و نماز ظهر همراه نماز عصر هشت رکعت است که نافله هر کدام نیز هشت رکعت است. نماز ظهر متعلق به صاحب رسالت؛ پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است و نماز عصر متعلق به صاحب ولایت عظمی؛ امیرالمؤمنین علی عَلَيْهِ السَّلَام است. پس با رسیدن به عمل واقعی به رسالت و عمل واقعی به ولایت (پیرو و شیعه شدن واقعی)، ثمن حقیقی رضای خدا به دست می‌آید. عدد هشت در میان ۱۲ معصوم اشاره به ولایت امام هشتم؛ امام رضا عَلَيْهِ السَّلَام است که ثامن الائمه نامیده می‌شود. وی ثمن ولایت است و او محور گنج به رضا رسیدن و در مرتبه‌ی عالی راضیه مرضیه است. عدد دوازده نیز اشاره به حضرت مهدی عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى وَرَجَعَهُ الشَّرِيفَ دارد. سقف مسجد اسدمحله مزین به اسماء مبارک، الله، حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، امام علی عَلَيْهِ السَّلَام، امام حسن عَلَيْهِ السَّلَام و سوره مبارک اخلاص است که به منزله بودن خداوند اشاره دارد. سوره اخلاص مزین به طرح دوازده ضلعی است که اشاره نمادین به حضرت مهدی عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى وَرَجَعَهُ الشَّرِيفَ دارد.

شکل ۱۷: نحوه شکل‌گیری الگوی گچبری؛ طرح هندسی شمسه هشت و دوازده پر مسجد اسدمحله تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

وجوه نمادین منجی در نقوش حجاری ماسوله

حجاری کتیبه داخلی

در ضلع شرقی امامزاده عون ابن علی علیه السلام کتیبه‌ای مزین به اسماء امامان معصوم نقش بسته است که در آن نام مبارک مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف نقش بسته است. کتیبه حجاری در سال ۹۶۹ هجری قمری ساخته شده است.

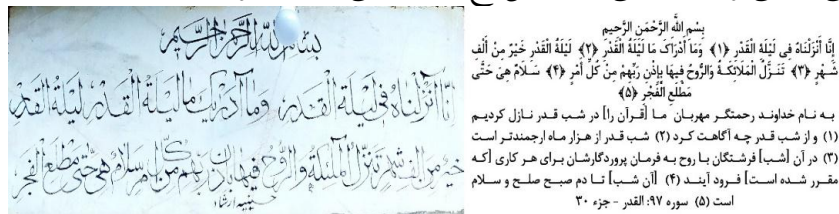
الهم صلی علی نبی و الوحی و التببول و السبطين والسجاد و الباقر و الصادق و الکاظم و الرضا و التقی و النقی و الزکی العسگری الحسن والحجه القائم الخلف الصالح محمد المهدي صاحب الزمان صلوات الله عليهم اجمعين ثم المنور و المشهد المعطر امام زاده عون ابن محمد بن امیرالمومنین علی علیه السلام سعبی ملک خلیل بن خیر بیك في سنة ۹۶۹

شکل ۱۸: حجاری کتیبه سنگی ضلع شرقی امامزاده عون ابن علی علیه السلام ماسوله. مأخذ: نگارندگان

حجاری کتیبه سردر ورودی حسینیّه

کتیبه سردر ورودی حسینیّه ماسوله یکی دیگر از قسمت‌هایی است که در آن سوره مبارک قدر حجاری گردیده است. در وصف این آیه و ارتباط آن با حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف آمده است؛ فرشتگان در شب قدر، مقدرات یک سال را نزد «ولی مطلق زمان» می‌آورند و بر او عرضه می‌کنند. این واقعیت از نخستین روز خلقت بوده و بر نخستین پیامبر و وصی او نازل می‌شده و تا قیام قیامت ادامه دارد زیرا زمین از نخستین روز آفرینش تا برپایی قیامت بی حجت نخواهد بود و خداوند در شب قدر، مقدرات امور عالم را به وسیله ملائکه و روح که اعظم ملائکه است، نزد آن حجت بر زمین (خواه پیامبر باشد و خواه وصی او) می‌فرستد (کلینی، ۱۳۶۹ ش: ج ۲، باب: فی شأن انا انزلنا).

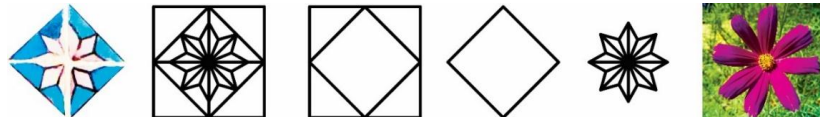

شکل ۱۹: حجاری کتیبه سردر حسینیّه ماسوله. مأخذ: نگارندگان

وجوه نمادین منجی در نقوش کاشی کاری ماسوله

کاشی کاری (شمسه)

کاشی با طرح هندسی گل هشت پر در زمینه لوزی متشکل از سه سطح می‌باشند. سطح ابتدایی متشکل از مربع می‌باشند که طرح مربع نمادی از زمین است، سطح دوم؛ لوزی است، در واقع طرح هندسی لوزی با چرخش ۴۵ درجه مربع شکل گرفته است که نمادی از چرخش و حرکت زمین حول محور ستاره هشت پر که نمادی از شمس، نور الهی، پیامبر اسلام ص و حضور پرنور منجی عالم است که جهان را از ظلمت خارج خواهد گردانید.

شکل ۲۰: نحوه شکل‌گیری الگوی کاشی کاری؛ طرح هندسی گل هشت پر در زمینه لوزی تزئینات معماری ماسوله. مأخذ: نگارندگان

کاشی کاری کتیبه محراب (حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف)

محراب مسجد جامع ماسوله مزین به سوره اسراء است. امام صادق علیه السلام در وصف فضیلت این آیه فرمودند: «فردی که در شب جمعه سوره مبارکه اسراء را تلاوت کند، نمی میرد مگر آنکه قائم آل محمد عجل الله تعالی فرجه الشریف را درک می کند و از یاوران ایشان خواهد بود». محراب مسجد خانه بر ماسوله مزین به سوره ۳۵ نور است که در این آیه در روایتی از امام علی علیه السلام، «يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ» به حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف تفسیر شده است (همان: ۱۵۹).

شکل ۲۱: کتیبه های محراب بشارت دهنده منجی موعود حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در مساجد جامع و مسجد خانه بر ماسوله. مأخذ: نگارندگان

آرایه‌های فلزی پولکی درب‌های ماسوله (طاووس، شمسه و چشم زخم)

با توجه به همه ویژگی‌های یادشده است که پیامبر اسلام ﷺ در وصف امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف می‌فرماید: **المَهْدِيُّ طَاوُوسٌ أَهْلِ الْجَنَّةِ**. مهدی، طاووس اهل بهشت است (مجلسی، ۱۳۶۱ ش: ج ۵۱، ۹۱). پولکی به صفحات زیرین کوبه‌ها اطلاق می‌گردند. اشکال پولکی‌های ماسوله به صورت‌های دایره‌ای و سروی است که دارای تزئینات زیبایی هستند. غالباً سرتاسر پولکی‌ها به صورت‌های برجستگی‌ها و فرورفتگی‌هایی است که به صورت ستاره‌های ۱۴ و ۱۲ پر، طرح خورشید (حلقه) و یک ماه (کوبه) است که برمبنای اعتقادات مردمان محلی، اهالی خانه را از افکار شیطانی و ارواح خبیث دور نگه می‌دارند. از منظر دینی اعداد ۱۲ و ۱۴ به نیت ۱۲ امام و ۱۴ معصوم بوده‌اند که نشانه‌ای عمیقی از عشق و ارادت صاحب‌خانه به دین مبین اسلام را آشکار می‌سازند. غالباً اشکال هندسی پولکی‌های ماسوله به صورت‌های؛ شمسه‌ای، طاووسی و چشم زخم می‌باشند. پولکی‌ها علاوه بر ایجاد زیبایی موجب ایجاد صدا در کوبه‌ها می‌گردند. در ادامه انواع پولکی‌های ماسوله ارائه می‌گردند.

شکل ۲۲: انواع طرح کلی کوبه و پولکی‌های درب‌های شهر تاریخی ماسوله. مأخذ: نگارندگان

وجوه نمادین منجی در نقوش خطاطی چوبی ماسوله

خطاطی صندوقه امامزاده عون ابن علی علیه السلام

صندوقه امامزاده عون ابن علی علیه السلام منقش به خط زیبای ثلث طلایی‌رنگ است که روایت گریات سوره فتح و الرحمن است. در سوره ۲۵ فتح خداوند می‌فرماید: **لَوْ تَرَىٰ أُولَٰئِكَ لَعَدَّ بَنَّا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا**. اگر [کافر و مؤمن] از هم متمایز می‌شدند، قطعاً کافران را به عذاب دردناکی معذب می‌داشتیم.، در روایتی از امام صادق علیه السلام مفهوم آیه آن است: به تأخیر انداختن مجازات منافقین و کفار تا ظهور افراد باایمانی که در صلب آنها است (حویزی، ۱۴۱۵ ق: ۷۰). خداوند در آیه ۴۱ سوره الرحمن می‌فرماید: **«يَعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ»** تبه‌کاران از سیمای‌شان شناخته

می‌شوند و از پیشانی و پایشان بگیرند. روایت آیه آن است در، هنگام قیام، خداوند شناخت چهره‌ها را به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الیهم عطا می‌کند (قمی، ۱۴۰۴ق: ج۱، ۳۵۶).

شکل ۲۳: انواع طرح کلی کوبه و پولکی‌های درب‌های شهرتاریخی ماسوله. مأخذ: نگارندگان

نتیجه‌گیری

هنر ایرانی سرشار از معانی و مفاهیمی با بار هویتی دینی خاص خود است. در این بین جایگاه هنر موعود و مقوله انتظار بخش مهمی از این معانی مرتبط با تفکر اسلامی به معنای اعم و اندیشه شیعی به معنای خاص خود، را به خود اختصاص داده است. نگاه به منجی و موعود و مقوله مهدویت در هنر اسلامی، و در نظام آرایه‌ها و نقوش و تزئینات آنچنان که بایسته و شایسته است؛ مورد توجه جدی پژوهشگران هنر اسلامی قرار نگرفته است. در این نوشتار سعی گردیده است مقوله‌های انتظار و منجی و مهدویت در نقوش و آرایه‌های معماری شهرتاریخی ماسوله مورد بازخوانی قرار گیرد. معانی و مفاهیم و نشانه‌های متنوعی از شاخصه‌های نمادین مرتبط با مقوله انتظار و منجی و مهدویت در شهرتاریخی ماسوله، وجوه نمادین منجی و انتظار در شکل‌گیری شهر ماسوله، وجوه نمادین منجی در نقوش گره‌چینی ماسوله مشتمل بر گره‌چینی شمسه گل هشت‌پر، گره‌چینی ستاره، گره‌چینی تلفیق اعداد و عناصر رزینتی عدد شش و دوازده، وجوه نمادین منجی در نقوش قواره‌بری ماسوله، قواره‌بری چلیپا، قواره‌بری اشکال گیاهی مشتمل بر گل لاله، درخت سرو، گل نیلوفر آبی، وجوه نمادین منجی در نقوش

منبت کاری ماسوله مشتمل بر منبت کاری طرح پرندگان نظیر کبوتر، منبت کاری اشکال هندسی مقدس طرح چهارقل، عدد چهار، منبت کاری اشکال ستاره‌ای طرح چهارلنگه و عدد چهار، منبت کاری خطاطی درب، وجوه نمادین منجی در نقوش گچبری ماسوله، گچبری ترکیبی اشکال گیاهی و جانوری مشتمل بر طرح درخت زندگی، گچبری کتیبه داخلی، گچبری خطاطی با طرح عدد هشت و عدد دوازده، وجوه نمادین منجی در نقوش حجاری ماسوله، حجاری کتیبه سردر ورودی حسینیه، وجوه نمادین منجی در نقوش کاشی کاری ماسوله مشتمل بر کاشی کاری کتیبه محراب حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، آرایه‌های فلزی پولکی درب‌های ماسوله مشتمل بر طرح طاووس، شمسه و چشم زخم، و نیز وجوه نمادین منجی در نقوش خطاطی چوبی ماسوله، از موارد ذکر شده در متن تحقیق بوده است. دستاوردهای حاصل از تحقیق می‌تواند در بازخوانی نقوش و تزئینات هنر معماری براساس دیدگاه مهدوی مرتبط با ظهور منجی موعود مورد بهره‌گیری قرار گیرد.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی: نگارندگان براساس دستاوردهای خاص حاصل از این تحقیق، بازخوانی بصری تزئینات نقوش و آرایه‌های برخی حوزه‌های حاصل کالبدی نظیر شهر تاریخی ایبانه را براساس دیدگاه‌های مهدوی پیشنهاد می‌دهند. لازم به ذکر است تمامی تصاویر مربوط به شهر تاریخی ماسوله و تزئینات و نقوش و آرایه‌های مربوطه به کار گرفته شده در این پژوهش متعلق به نگارندگان بوده و براساس برداشت‌های دقیق میدانی صورت گرفته است.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۵ق)، *کمال‌الدین و تمام النعمه*، تهران: انتشارات اسلامیه.
۲. احمدی، محمد حسین (۱۳۹۰ش)، «نواب اربعه و شخصیت اجتماعی آنان»، *مجله سیمای تاریخ*، شماره ۴.
۳. اصغری، عبدالرضا؛ قانع، امیررضا؛ نورمندی‌پور، عباس؛ قانع، اله (۱۳۹۸ش)، «نشانه‌شناسی منجی موعود در کتب آسمانی ادیان ابراهیمی و منابع روایی»، نشریه

- رہیافت فرهنگ دینی، شماره ۵.
۴. آل ابراهیم دهکردی، صبا (۱۳۹۵ش)، «نقش درخت سرو و معانی نمادین آن در نگاره‌هایی از "شاهنامه تهماسبی"»، فصل‌نامه باغ نظر، شماره ۴۵.
۵. بهروزی لک، غلامرضا؛ باقرزاده، ابراهیم (۱۳۹۴ش)، «وجوه الگویی آرمان شهر مهدوی در جامعه امروز»، نشریه انتظار موعود، شماره ۴۸.
۶. توجی، جوزپه (۱۳۸۸ش)، مندلہ؛ نظریه و عمل، ترجمه: عسگری پاشایی، تهران: دانشگاه ادیان و مذاهب.
۷. حسنونند، محمدکاظم؛ شمیم، سعیده (۱۳۹۳ش)، «بررسی نقش مایه گل لوتوس در هنر مصر، ایران و هند»، فصل‌نامه جلوه هنر، شماره ۱۱.
۸. حسینی، سیدهاشم (۱۳۹۰ش)، «کاربرد تزیینی و مفهومی نقش شمس در مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی»، مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱۴.
۹. دانش آرانی، زهرا؛ ستاری ساربانقلی، حسن (۱۳۹۷ش)، «بازخوانی برخی نمادهای منجی موعود در کاشی‌های زرین‌فام کاشان»، نشریه عصر آدینه، شماره ۲۷.
۱۰. روهینا، ماهک؛ احمدپناه، سید ابوتراب (۱۳۹۷ش)، «بررسی نقش مایه درخت سرو در قالی‌های دوره صفوی و قاجار»، دو فصل‌نامه پیکره، شماره ۱۳.
۱۱. ستاری ساربانقلی، حسن؛ حسن پور لمر، سعید (۱۳۹۳ش)، «تزیینات گره چینی در بناهای محله خانه بر ماسوله»، نشریه هنرهای تجسمی (هنرهای زیبا)، شماره ۴.
۱۲. صفار قمی، محمدبن حسن (۱۴۰۴ق)، بصائر الدرجات، قم: انتشارات المكتبة الحیدریة.
۱۳. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه (۱۴۱۵ق)، تفسیر نور الثقلین، قم: انتشارات اسماعیلیان.
۱۴. علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۳۸۵ش)، نگاهی بر زندگی دوازده امام علیهم‌السلام، ترجمه: محمد محمدی اشتهاردی، قم، مؤسسه نشر اسلامی.
۱۵. کشتگر، ملیحه (۱۳۹۱ش)، «بررسی تطبیقی چلیپا به عنوان نماد دینی در تمدن‌های ایران باستان، بین‌النهرین، هند و چین»، نقش مایه، شماره ۱۲.
۱۶. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۹ش)، اصول الکافی، مصحح: محمدجعفر شمس‌الدین، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.

۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۵ش)، *اصول الکافی (کتاب الحجج)*، ترجمه: صادق حسن‌زاده، تهران: قائم آل محمد.
۱۸. کوپر، جی. سی (۱۳۸۶ش)، *فرهنگ مصورنماهای سستی*، ترجمه: ملیحه کرباسیان، تهران: فرهنگ نشر نو، دوم.
۱۹. مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۱ش)، *بحار الانوار*، مصحح: محمدباقر محمودی و عبدالزهراء علوی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۰. وثوق‌زاده، وحیده؛ حسنی‌پناه، محبوبه؛ عالیخانی، بابک (۱۳۹۵ش)، «حکمت عدد هشت در هنر و معماری اسلامی»، *نشریه جاویدان خرد*، شماره ۳۰.
۲۱. هژبر کلالی، مرضیه سادات (۱۳۹۰ش)، *نقش و نماد کمپوتر در ادبیات فارسی تا قرن نهم*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بیرجند، استاد راهنما: مرادعلی واعظی، استاد مشاور: عبدالرحیم حقدادی.
22. Mohammadi Limaie S, Ghesmati H, and Rashidi R, Yamini N. (2014): Economic evaluation of natural forest park using the travel cost method (case study; Masouleh forest park, north of Iran). *J. For. Sci*, 60: 254-261.
23. Nasehi, S, Allahyari, H, & Zebardast, L. (2017). Assessment of rural tourism using SWOT analysis (Case Study: Masouleh village, Gilan, Iran). *International Journal of Engineering Research and Advanced Technology (IJERAT)*, 3(5), 8-21.
24. Shelley, J. (2009). *The Tree of Life in the Garden of Eden and the New Jerusalem*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.